

УДК 81'42

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ТЕКСТУ І ДИСКУРСУ

Р.В.Пикалюк

*кандидат філологічних наук, старший викладач,
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

У статті розглянуто основні напрями дослідження тексту й дискурсу в руслі лінгвістичної синергетики, загальні обмеження у застосуванні методологічного апарату синергетики до аналізу зазначених категорій.

Ключові слова: *текст, дискурс, лінгвістична синергетика, синергетичний підхід.*

У лінгвістичних дослідженнях останніх років виявляється тенденція до міждисциплінарності, яка постає як реалізація методологічного принципу експансіонізму – розширення методології лінгвістичних досліджень за рахунок використання методологічного доробку суміжних наук. Зокрема, в синергетиці – теорії самоорганізації відкритих нелінійних систем. Наразі дослідники говорять про формування синергетичного підходу до аналізу різних категорій тексту й дискурсу [1; 2] або лінгвосинергетичної парадигми лінгвістичних досліджень [3, 34; 4, 85].

Питання про екстраполяцію основних ідей синергетики в галузь лінгвістики тексту й дискурсу неодноразово порушувалось вітчизняними дослідниками [2; 3]. Узагальнюючи досвід лінгвосинергетичних досліджень, Л.С.Піхтовникова виокремлює такі основні тези, що характеризують текст і дискурс як синергетичні системи:

«1. Здатність системи до самоорганізації зумовлена її нерівноважним станом і наявністю ієрархії підсистем (мінімум – дві), здатних моделювати одна одну та навколишнє середовище. <...> Моделювати один одного і навколишнє середовище можуть, наприклад, текст і контекст як системні складники дискурсу.

2. В самоорганізованих системах наявні атрактори і репелери. Для таких пояснень залучаються поняття екстралінгвістичних умов, пресупозиції, інтенцій комунікантів, мовної особистості, мовної картини світу тощо.

3. Параметр порядку під впливом атракторів вибудовує і впорядковує експліцитну та імпліцитну інформацію, вибираючи її з семантичного континууму й рекурсивно уточнюючи її зміст» [3, 49].

Водночас актуальним залишається ряд дискусійних питань стосовно методологічних принципів використання ідей синергетики в лінгвістичних дослідженнях [5; 6]. Вони пов'язані насамперед із виробленням принципів і методів лінгвосинергетичного аналізу, а також відділення їх від «псевдосинергетичних» теорій, спричинених популярністю термінології синергетики [6, 131]. У зв'язку з цим В.М.Бутов висуває ряд вимог до об'єктів лінгвосинергетичного аналізу: «1) мовний чинник (явище) неможливо науково пояснити, спираючись на класичні лінгвістичні дослідження. Тільки синергетичний підхід може дати бажані результати, що докорінно відрізняються від результатів, отриманих класичним шляхом;

2) досліджувана система повинна бути нерівноважною, тобто перебувати в готовності до зміни свого стану, в іншому випадку синергетичний підхід до її дослідження неприпустимий» [5, 23].

Активна екстраполяція ідей синергетики в галузь лінгвістики загалом і досліджень тексту й дискурсу зокрема спричинила ряд напрямів лінгвістичної синергетики, що наразі потребує систематизації та виявлення меж своєї компетентності.

Метою статті є окреслення основних напрямів і методологічних здобутків у застосуванні синергетичного підходу в дослідженні тексту й дискурсу.

Синергетика в сучасній науці постає як універсальна парадигма, об'єктом вивчення якої є системи різної природи. Відповідно, в лінгвістиці тексту і дискурсу переоцінці підлягають насамперед системні властивості лінгвістичних категорій, таких як текст (І.Ю.Моїсеєва, Г.Г.Москальчук), дискурс (М.Ф.Алефіренко, В.Г.Борботько), жанр (Л.В.Піхтовнікова), ідіолект (О.О.Семенець) та ін.

Лінгвосинергетичні дослідження тексту й дискурсу спираються на уявлення про зазначені категорії як системи в руслі традиційних дослідницьких парадигм. Так, у мовознавстві ХХ ст. виокремилися два основні погляди на природу тексту: системно-структурний (В.В.Виноградов, Г.В.Колшанський, Ю.М.Лотман та ін.) і комунікативний (Н.Д.Арутюнова, І.Р.Гальперін, Т. ван Дейк та ін.). Евристичною цінністю лінгвосинергетичного підходу є поєднання цих двох підходів, що дозволяє побачити об'єкт дослідження в цілісності. Текст розглядається як процес породження автором (Н.Л.Мишкіна, Г.Г.Москальчук, О.О.Семенець) або сприйняття реципієнтом (І.О.Герман, В.А.Пищальникова). При цьому іманентна структура тексту на певному відтинку є своєрідним зрізом системи на цьому еволюційному етапі, її аналіз дозволяє робити висновки про перебіг еволюційних процесів і стан системи на цьому етапі.

У руслі лінгвосинергетичних досліджень нової актуальності набуває питання про співвідношення понять тексту і дискурсу. Визначення тексту або дискурсу як системи в лінгвосинергетичних дослідженнях залежить, по суті, лише від особливостей предмета дослідження і від галузі лінгвістичних знань, у руслі якої проводиться дослідження. Так, у дослідженнях із психолінгвістики переважає розуміння дискурсу як феномену свідомості автора або реципієнта. Текст виступає тут переважно як репрезентант, певний зріз дискурсу, і встановлення співвідношення між зазначеними категоріями не має принципового значення [7].

В лінгвосинергетичних дослідженнях, об'єктом яких є обидві вищевказані категорії, переосмислення набуває традиційного розуміння дискурсу, запропонованого вперше Н.Д.Арутюновою, як «мовлення, зануреного в життя», тобто «зв'язного тексту в сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками» [8, 136-137]. Так, побудова текстових моделей передбачає розгляд тексту як системи різнорівневих одиниць, а дискурсу – як тексту із залученням зовнішнього стосовно системи середовища. З цього приводу І.О.Герман, аналізуючи процес смислоутворення в художньому тексті, зазначає: «<...> виокремлення в тексті компонентів будь-якої якості й кількості, які містять зміст, залишає питання про принципи виникнення тексту як змістового цілого відкритим.

Тому видається вчасним «повернутися до тексту», не виключаючи його дискурсивного існування взагалі, але навмисне виключивши з дискурсу, щоб, зосередившись на феноменологічних властивостях тексту, спробувати виявити, яка буттєва властивість його, ще не досліджена лінгвістами, безпосередньо пов'язана зі смислорепрезентативною/смислопороджувальною функцією тексту <...>» [9, 67-68]. Такий підхід дозволяє визначати загальні закономірності породження і сприйняття тексту, його внутрішні самоорганізаційні механізми, онтологічні характеристики тощо [10; 11; 12].

Розгляд тексту в комунікативному, прагматичному аспектах вимагає побудови дискурсивних моделей. Підґрунтям для співвідношення категорій тексту й дискурсу в лінгвосинергетиці є уявлення про текст як відкриту систему, тобто таку, в якій відбувається обмін інформацією з середовищем. Таке розуміння системи значною мірою співвідноситься з традиційними лінгвістичними уявленнями про дискурсивну природу тексту (Н.Д.Арутюнова, А.П.Загнітко, О.О.Селіванова). Саме дискурсивна природа тексту в руслі такого підходу розглядається як чинник його процесуальності. Д.Кінві з цього приводу зазначає, що «дискурс виступає мовним процесом, а не системою», що він встановлює «вербальний контекст» і має також «ситуативний і культурний контексти» [13, 7]. Зазначені чинники є вагомими в дослідженні мовно-системної організації художніх творів окремого письменника,

тому необхідною умовою при цьому є дослідження текстових характеристик окремого твору в дискурсі (культурному, дискурсі письменника, дискурсі певного жанру тощо).

У рамках лінгвосинергетичної парадигми спостерігається тенденція до використання природничо-наукової методології при побудові текстових і дискурсивних моделей. На таку рису синергетичних досліджень у лінгвістиці та в гуманітарній сфері загалом указує В.Г.Буданов: «Гуманітарні синергетичні моделі зазвичай мають феноменологічний характер і можуть виникати за рахунок перенесення природничо-наукових моделей в антропо сферу, при цьому виникає небезпека нав'язування нової онтології, так і в результаті більш коректного розв'язання зворотної задачі відновлення моделі за феноменологічними даними» [14, 10]. Онтологічні характеристики тексту виступають основою для побудови текстових моделей за допомогою математичних методів. Так, Г.Г.Москальчук розробляє модель структурної організації та самоорганізації тексту на основі його онтологічних, фізичних характеристик (довжина тексту, фонетична організація тощо), виділяє зони гармонізації/дисгармонізації, стабільності/нестабільності в тексті тощо [10]. Подальший розвиток ідеї дослідниці знайшли в роботах О.Ю.Корбут [12], І.Ю.Моїсеєвої [11] та ін.

Слід зазначити, що об'єкт вивчення в текстових і дискурсивних дослідженнях, який зазвичай має феноменологічний характер, не завжди може підлягати моделюванню за допомогою методів точних наук (математики, логіки тощо), однак такі методологічні запозичення мають велике значення в лінгвосинергетиці, оскільки дають можливість перевірити отримані результати, виявити співвідношення і взаємозалежність між онтологічною та гносеологічною сутностями об'єкта.

Саме необхідність розмежування онтологічних та гносеологічних характеристик об'єкта дослідження є принциповою при побудові текстових і дискурсивних моделей з використанням природничо-наукових методів. Така проблема виникає у зв'язку зі спробами поєднати в межах лінгвосинергетики загальнонаукові методи зі спеціальними. Методологічною помилкою в таких випадках стає орієнтація лінгвістичних методів на світоглядне сприйняття мови як природничо-наукового об'єкта. При побудові текстових моделей така суперечність виявляється насамперед у тому, що різні ієрархічні одиниці тексту розглядаються як вияв феноменів авторської ментальної сфери, і, як наслідок, явищам лінгвістичної реальності приписуються властивості явищ реальності предметної (див. про це [9, 50]). Зазначена суперечність висуває таку вимогу до побудови системних лінгвістичних моделей, як гомогенність структури системи (під структурою розуміється «сукупність елементів і зв'язків між ними» [14, 40]) і системотворчої ознаки, згідно з якою будується конкретне системне уявлення об'єкта дійсності.

Отже, застосування лінгвосинергетичного підходу в дослідженні тексту й дискурсу спирається на здобутки в руслі системно-структурного та комунікативного підходів, розширюючи уявлення про категорії тексту й дискурсу й виявляючи значний евристичний потенціал. В свою чергу, застосування лінгвосинергетичного підходу вимагає дотримання ряду методологічних принципів, як-от: феноменологічне розуміння мовних явищ, побудування гомогенних системних моделей тощо. Вироблення методологічних принципів лінгвістичної синергетики становить перспективу подальших досліджень у цій галузі.

1. Мініч Л. С. Лінгвосинергетичні ідеї сучасної лінгвістики / Л. С. Мініч // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Філологічна». – Вип. 50. – С. 92-96.
2. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
3. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений / Л. С. Пихтовникова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 180 с.
4. Домброван Т. І. Лінгвосинергетика: перші результати міждисциплінарного симбіозу / Т. І. Домброван // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2014. – № 8. – Т. 1. – С. 85-88.
5. Бутов В. Н. О некоторых проблемах синергетического анализа / В. Н. Бутов. – Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 2. – С. 19-23.

6. Пономаренко Е. В. О самоорганизации и синергизме функционального пространства английского дискурса / Е. В. Пономаренко // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2013. – № 13 (156). – Вып. 18. – С. 131-140.
7. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. – М. : Либроком, 2011. – 288 с.
8. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская Энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
9. Герман И. А. Лингвосинергетика [монография] / И. А. Герман. – Барнаул : Изд-во ААЭП, 2000. – 168 с.
10. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
11. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования : дис. ... д-ра филолог. наук : спец. 10.02.19 / Ирина Юрьевна Моисеева. – Оренбург, 2007. – 378 с.
12. Корбут А. Ю. Текстосимметрия как раздел общей теории текста : дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание» / Александра Юрьевна Корбут. – Барнаул, 2005. – 343 с.
13. Загнітко А. П. Основи дискурсології [Науково-навчальне видання] / А. П. Загнітко ; Донецький національний університет. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 194 с.
14. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и образовании: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филос. наук : спец. 09.00.08 «Философия науки и техники» / В. Г. Буданов ; Институт философии РАН. – М, 2007. – 35 с.
15. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности / И. В. Прангишвили. – М. : СИНТЕГ, 2000. – 528 с.
16. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
17. Мышкина Н. Л. Контрадиктно-синергетический поход к языку / Н. Л. Мышкина // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом, культурологическом аспектах. – Челябинск : Челябинский гос. ун-т, 2001. – С. 7-9.

Пикалюк Р. В. Лингвосинергетический подход в исследовании текста и дискурса.

В статье рассмотрены основные направления исследования текста и дискурса в рамках лингвистической синергетики, общие ограничения в использовании методологического аппарата синергетики для анализа данных категорий.

Ключевые слова: текст, дискурс, лингвистическая синергетика, синергетический подход.

Pikalyuk R. V. Linguo-Synergetical Approach to Text and Discourse Investigation.

The article highlights the main trends in text and the discourse investigation based on linguistic synergetics. General limitations in the use of the methodology of synergetics for text and discourse analysis have been studied.

Key words: text, discourse, lingual synergetics, synergetical approach.